

Այս չորս զլխաւոր կէտերուն սրբազործութենէն վերջն է որ Լոյսի նախաբարը հրովարտակով մը հրաւէր պիտի կարգայ Արեւելիքի եւ Արեւմտեղի հայերենագէտներուն, որ հայկական կաճառ մը կազմուի, որուն ջանքը պիտի ըլլայ երկու լեզուներուն ցորեանն ու որոմը զատել իրարմէ, օտարամուտ խորթութիւններէն ոմանք արմատաքի տակակոտոր կարճովին բրել նետել, ուրիշներ յղկել՝ կամ խիզարել, բիժ՝ բիժ՝ ալտ՝ խաղտ սրբել, պարզել, մարքել եւ լեզուն իր գեղեցկութեան մէջ փայլատակեցուցանել, եւ ապա աշխատիլ երկուքին ի մի ձուլման՝ առանց ստնանելու իւրաքանչիւրին ինքնուրոյն պերճութեանց. զի Լուսաւորութեան նախաբարը իրազգած խելամուտ է որ այդ գործը նախարարի գործ է՝ թէ եւ Լոյսի մակդիրն ունենայ իր շալակը...

Յուսանք աւայժմ որ նախաբարին վերեւ գծած լուսեղէն կանոնները իրենց ղիւրաթափանց ճառագայթներով խափուցանեն մտքերու խաւարը եւ ամէն ոք սկսի հետեւել անոնց, հաստատ համուզուելով որ հայրենասիրական մեծ գործ մը կատարած պիտի ըլլայ:

Հ. Ա. ՂԱՍԿԵԱՆ

Յ. Գ. Մեր սոյն յօդուածն արդէն շատոնց գրուած չարուած ու մէկ մասը տպուած իսկ էր, երբ ստացայ «Ճապոնամարտ»ի 1065 թիւը, ուր կը խօսուէր Հայ կառավարութեան հրատարակած հրամանագրի մասին, որու պաշտօնն է եղեր կանոնաւորել հայ լեզուի ուղղագրութիւնը: «Ճապոնամարտ» նմոյշներ ալ ունի այդ ջնաշխարհիկ ուղղագրութիւնէն: Այդ խօսինք յաջորդով. — Դարձեալ մեր երջանիկ Հայր Վարդանը տոմսակ մը նորիւրելու բարեհաճութիւնն ունեցել է «Քաղմավէպ»ի մէջ մեր հրատարակած «Քաղմավէպ» մէկ դասախօսութեան մասին, տոմսակ՝ զոր իբր կատակ գրուած ըլլալ կարծեցի, բայց Պ. Թէքէնանի եւս այդ դասախօսութեան մասին գրած յօդուածէն կը հասկնամ որ լուրջ է եղեր:

Թէ՛ Պ. Թէքէնանի եւ թէ՛ գերբըջանիկ Հայր Վարդանի յօդուածներուն մեծ հաճոյքով պիտի պատասխանեմ:

ՆՈՅՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՇԱՊՈՒՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(տպ. Էջմիածին 1921)

Մեր հին մատենագիրները առհասարակ կրօնաւոր եղած են եւ անոնց գրական լեզուն միշտ զբարարը եղած է՝ իբրեւ եկեղեցական լեզու: Միակ անձը՝ որ այս երկու կողմերով բացառութիւն կը կազմէ, Շապուհ Բագրատունին է: Ասիկա՝ Աշոտ Այսիհուպատի որդին էր, հետեւաբար իշխանական ծագումէ, եւ չընդունեց կրօնական կոչումը. գրեց Բագրատունեաց սկզբնաւորութեան պատմութիւնը, բայց փոխանակ ժամանակի սովորութեամբ գրաբար գրելու, ձեռք առաւ այն ատենուան ժողովրդական բարբառը: Իր գիրքը հասած է մեզի, բայց իր մասին տեղեկութիւն կու տան ժամանակակից եւ յաջորդ պատմագիրները, զլուստրապէս Յովհ. Կաթ. Պատմաբան (այսպէս են Յովհ. Կաթ. Եւ զլուսի Ի. Ի., Ի. Ի., Ստորիկ Բ. զ. Ուխտ. Ա. հե. Մխիթ. Անեցի եւ Կիրակոս Էջ 3, 44):

Նորերս ձեռք է ինկել վանի եւ Մուշի կողմերէն բերուած անպիտան ձեռագիր մը, որ շատ պակասաւոր ըլլալով՝ ոչ խորագիր ունի եւ ոչ յիշատակարան: Զեւագիրը շատ յետին է, ԺԷ-ԺԹ դարերու գրչութիւն եւ գրիչն ալ այնքան տգէտ ու ողորմելի, որ մինչև անգամ ընտր գրելու փոխարէն գնար կը գրէ:

Առաջին անգամ ձեռագրիս քննութեան ձեռք է վարկել Միարան (Գալուստ Տէր-Մուկրտչեան), այժմ հանգուցեալ, եւ ինչպէս կ'ըսուի, վերապահութեամբ յայտներ է իր ժօտիկներուն թէ՛ սոյն պակասաւոր եւ անխորագիր ձեռագիրը Շապուհ Բագրատունուրոյ պատմութիւնն է: Հասկանալի է թէ բանասէրներուն համար ինչպիսի հրեւոտանք պիտի ներշնչէր այս գիւտը. մենք ահա ձեռքի տակ պիտի ունենայինք ոչ թէ լոկ նոր պատմագիր մը, այլ Թ. դարու աշխարհիկ լեզուն...

Այս նկատումներով ահա « Էջմիածնի զիտական ինստիտուտը » (կաճառ) հրատարակութեան կու տայ սոյն ձեռագիրը՝ աշխատութեամբ Մեսրոպ եպիսկոպոսի, որմէ դրուած է նաև 3 ֆ էջ յառաջաբան մը (Էջմիածին 1921)։

Այս յառաջաբանը ուսումնասիրութիւն մ'է Շապուհի անձին և գործին նկատմամբ. Մեսրոպ եպիսկոպոս կ'աշխատի ապացուցանել՝ որ յիշեալ անխորագիր ձեռագիրը Շապուհի գործն է։ Դժբախտաբար Միսրան այս մասին ոչինչ չունի. և իր դատողութիւններն ու փաստերը՝ որով, ինչպէս կ'ըսուի, հասեր է այդ եզրակացութեան՝ մեզ ի սպառ անծանօթ պիտի մնան։

Մեսրոպ եպիսկոպոս ի մի հաւաքած է այն բոլոր տեղեկութիւնները՝ որ տրուած են Շապուհի և իր գործի մասին՝ զանազան պատմագիրներու կողմէ։ Այս տեղեկութիւնները կարելի է ամփոփել հետեւեալ ձևով. Շապուհ գրեթէ Բագրատունեաց թագաւորութեան սկզբնաւորութեան պատմութիւնը, մանրամասն Աշոտ Ա-ի պատմութիւնը և Սմբատ Ա-ի գործերը. իր գրածը ժամանակի աշխարհաբարով է։

Սակայն ներկայ ձեռագրին նիւթն է նախ Հացունեաց խաչին պատմութիւնը և յետոյ Վասպուրականի քանի մը իշխաններու պատմութիւնը, այսպէս՝ Դերէն, Տաճատ, Աշոտ, միւս Դերէն և Գուրգէն Արծրունի։ Աշոտ կամ Սմբատ Բագրատունի թագաւորներու մասին առանձնապէս աննկելով՝ խօսուած է շատ հարեանցի կերպով և կամ միայն այն պարագային, երբ Արծրունիները դէպքին խառն են։ Այսպէս՝ երբ Բագրատի Մաճմէտ խալիֆան կ'արշաւէ Այրարատ և կը զբաւէ Դուին քաղաքը, ժողով կը տրուի 2 տող, իսկ երբ անկէ կ'արշաւէ Վասպուրական, կը տրուի մէկ երես (էջ 50)։ Փանի մը էջ յետոյ (էջ 55) Տաճատ Արծրունին ամբողջ Հայաստանի տէր, նոյն իսկ Բագրատունիներու վրայ գերիշխան կ'ըլլայ։ Սմբատ Ա. Բագրատունույ մասին կը խօսուի կէս էջ և կը յիշատակուի իր տիրապետութեան

լայն սահմանները, Բայց այս բոլորը անոր համար՝ որ հանգամանօրէն պատմէ Սմբատի ըրյր Հորանդշի մասին և ասոր ամուսին Դերէն արծրունույն սիրային շահատակութիւնները մահմետական Գուլինար իշխանունիին հետ (51/2 էջ)։ Բաւական ընդարձակ կը պատմուի Ռատուլի իշխան Հապիպի արշաւանքը և կոխը Սմբատի հետ, բայց անոր համար որ ամբողջ կոխն ըրուն առանցքը Ապուրուան արծրունույն վրան է։ Ատրպատականի Խուսֆ ուստի կանի կոխները՝ որ Սմբատ Ա-ի կենքերն ծանր և դժբախտ դրուագները կը կազմեն՝ կէս էջ տեղ միայն կը բռնեն։ Ասոր հակառակ շատ ընդարձակ է Սմբատի և Ալիազաց Դոսառ թագաւորին կոխներու պատմութիւնը, որովհետև այս կոխներուն մէջ ամէնէն ակնառու դերը Գուրգէն արծրունին կը կատարէ։

Այս բոլորէն կը հետևի որ ներկայ ձեռագիրը Արծրունեաց պատմութիւնն է և ոչ թէ Բագրատունեաց, հետեւաբար պէտք է որ ըլլայ Արծրունի զրէշ գործ. չի կրնար ըլլալ Շապուհի աշխատութիւնը, որ Բագրատունի է և Բագրատունեաց պատմութիւնն է գրած։ Մեսրոպ եպիսկոպոս այս կէտը արդարացնելու համար կ'ըսէ թէ, ձեռագիրը պակասաւոր է և կորսուած մասերուն մէջ գտնուած ըլլալ կը կարծէ Բագրատունեաց գործերը։ Բայց ասոր հակառակ են նոյն իսկ եղածները։ Երբ պատմիչը (էջ 65) Սմբատի աշխարհակալութիւնները կէս էջով կը պատմէ և այն ձևով՝ որ նիւթը արդէն սպառած է, այլ ևս զուր է կարծել որ ուրիշ տեղ նորէն սկսած և աւելի ընդարձակ պատմած ըլլայ։ Երբ Խուսֆ ամիրայի մանկութիւնը և անոր յարաբերութիւնները Ալի ամիրապետի հետ մանրամասն կը պատմէ (չորս էջ) և յետոյ կէս էջ միայն կու տայ Խուսֆի և Սմբատի կռուին, պէտք չկայ կարծելու որ նորէն ետ կը զաննայ և այլուր աւելի ընդարձակ կը պատմէ նոյն դէպքը։

Վերջին և հիմնական պատճառաբանութիւն մ'ալ լեզուն է։ Ձեռագրին լեզուն ոչ միայն գեղընու բարբառ չէ, այլ և

նոյն իսկ շատ աւելի զբարար է՝ քան վարդան Պատմիչի լեզուն։ Գեղջկութեան նշան պէտք է համարել այն մի քանի տառասխալները (քար փոխանակ քոյր են), որոնք տգէտ գրչին անշնորհքութեան արդիւնքն են։ Միսրոպ եպիսկոպոս այս կէտն ալ արգարացնելու համար կ'ըսէ թէ Յովհ. կաթողիկոս են. «գեղջուկ լեզու» ըսելով՝ հասկցած են ո՛չ թէ բարբառը, այլ պատմելու ո՛չ-դասական, ոչ-հոեոտորական ձևը, որ իբր թէ գտնուի ձեռագրին կըմէջ։ Բայց չեմ կարծիր որ ասիկա ճիշտ ըլլայ. Յովհաննէսի գեղջուկ բառը ամէն հայկաբան ալ «ոսմիկ լեզու» հասկցած է. ասկէ զատ ձեռագրին պատմութեան ոճը ո՛չ մի բանով չի տարբերիր մեր անկեալ շրջանի հեղինակներու ոճէն։

Ենթադրեալ Շապուհ բագրատունւոյն պատմութեան մէջ կը գտնեմ հետեւալ նորագիւտ բառերը։

1. անգնայ

ՁԱշտ անդրանիկ եղբայրն քո կապեց չարաչար կապանօք, մինչև անգնայ մահ եղև ի ամբողջն Նկանայ (էջ 84)։

Աշտի բանտարկութեան մասին խօսուած է նաև էջ 71, բայց մահուան մասին յիշատակութիւն չկայ։ Անգնայ բառ մը գոյութիւն չունի. կ'երևայ թէ պէտք է կարդալ անդ նա. (Շապուհի գրիչը շատ անգամ կը գրէ նայ փոխանակ նա). ըստ այսմ կը հասկցուի «մինչև որ հոն անիկա մահ գտաւ՝ Նկան ամբողջն մէջ»։

2. ապիկարիւլ

Արդ՝ եթէ արացես զինդրուածս իմ, նոյն օրհնութիւն հաստատեսցի ի վերայ քո. ապա թէ յանդգնեսցիս ցասմամբ և ապիկարացես զբանս իմ... նկուն արացէ Տէր Աստուած զքեզ (էջ 27)։

Կը նշանակէ «արհամարհել, կարեւորութիւն չտալ, բանի տեղ չդնել»։

3. ապտկաց

Երիվարը զօրացդ խրթնացեն և մի կարացեն գնալ զճանապարհօք և աւար առնուլ զոր խնդրեսդ և ապտկաց ամբոխանք (էջ 27)։

Ամէն կողմէ անստոյգ է բառս, որովհետև հատուածը պակասատր կ'երևայ, որով և տեղէն դատելով իմաստ մը տալ չենք կրնար. մանաւանդ որ ձեռագրին ալ ընթերցուածը մեզի յայտնի չէ։ Բնագրին մէջ հրատարակիչը դրած է ա գտկաց, բայց ծանօթութեանց մէջ կը գրէ ապտկաց. ա. ստեղծէ ո՞րն է ուղիղ. վերջապէս բառը ուղղական է, թէ յոգ. սեռ, որով ուղղականը պիտի ըլլար ապտիկ կամ ապտակ ձև մը։

4. արեւանք

Եւ զհետ մտեալ մինչև արեւանքն՝ անխնայ կոտորեցին զայլազգիսն (էջ 62)։

Ըստ հրատարակչին թերևս կը նշանակէ «արեւին մայր մտնելը», իբր կազմուած արև + անի բառերէն։ Այս մեկնութիւնը հաւանական է, եթէ արեւանք տեղի յատուկ անուն չէ։ Բարբառներու մէջ նման ձևով բառ մը չկայ։

5. աւանդ

Ունիք զտէրութիւնդ Զարեանդ գաւառի և զաւանդ քաղաքն Հերայ, զզուխդ Պարսից (էջ 67)։

Բռնութեամբ առեր զամենայն կողմանս արևմտից, մինչև հասար յաւանդ քաղաքաց ի Պարսու (էջ 72)։

Տեղէն կ'երևայ որ կը նշանակէ «զուխ, մեծ քաղաք, chef-lieu»։ այլուստ անծանօթ է։

6. բանդար

Եւ նա կոչեաց զբանդար, որ կարդացած էր ի դուռն նորա, զտեսուչ զօրացն Պարսից և ասէ. «Ա՛յ զայս երկու մա-

նուկա և հովուեան՝ զնոսա որպէս արժան է և տես, զի որդիք են ամիրային Ապու-սէճայ»։ Էսա և երեսի ի հոգացողը զնոսա բանդար և ասէ (էջ 76)։

Կրնայ ըլլալ յատուկ անուն, բայց կրնայ ըլլալ պաշտօն մը։ Կայ պրս. Եւ. bandar որ կը նշանակէ «նաւահանգիստ» յայտնի են օրինակ Պարսկաստանի նշա-նաւոր նաւահանգիստները Պանտարգետոյ, Պանտարաբրոս՝ կասպից ծովին և Պարսից ծոցին վրայ։ Ասկէ զատ bandar տաճ-կերէնի մէջ դարձած է «մեծ, նշանաւոր»։ Կ'ընուի օր. bender şehir dir «մեծ քա-ղաք է»։ Ասկէ է նաև տճկ. šah-bender «հիւպատոս», որ բուն կը նշանակէ «քա-ղաքի մը թագաւորը»։ Կրնայ ըլլալ որ յիշեալ բանդարն ալ վերի ձևէն յառա-ջացած ըլլայ։

7. բաստ

Ապա էր է զի նստիս ընդ դրուց քա-ղաքին. բաստ է. այս քաղաքս քո է և այդ բարձր աշտարակս զի՞ է քեզ. ասա ինձ (էջ 43)։

Արդի Պարսկաստանի մէջ շատ սովո-րական է աս bast. երբ մէկը կտաւա-րութեան կողմէ հալածուած է կամ երբ ժողովուրդը պետութեան դէմ ցոյց կ'ուզէ

սարքել, տունը տեղը կը թողու և կ'ա-պաստանի մզկիթ մը, սրբատեղի մը, փոս-տատունը կամ այլ անբռնարարելի վայր մը և մէկը իրաւունք չունի զանոնք այն տեղէն դուրս հանելու։ Վերի հատուածին մէջ ալ կը թուի թէ յատու բառը այս իմաստով է. բայց կը յարմարի՝ եթէ առ-նենք հարցական. — բանտ է հոս որ նըս-տած ես։

8. գալագիլ

Եւ հայեցեալ ամիրայետն և ասէ գա-լագելով ընդ հնեպն, թէ Ո՞վ է սա (էջ 78)։

Կը գտնուի նաև արդի բարբառներուն մէջ (Երևան, Լոռի, Ղազախ) և կը նշա-նակէ «նեղասրտիլ, զայրանալ, բարկու-թենէն կատարիլ»։

9. գոռոչել

Արտասուեաց և գոռոչեաց և եհարց լալով և ասէ (էջ 54)։

Կը նշանակէ «գոռալ, գոչել» և կտա-մութեամբ ճիշտ այնպէս է ինչպէս հուլի-հատալիլ, քաշիլ-քատալիլ, շաշիլ-շատալիլ և մանաւանդ կոշ-կոտիլ. կայ նաև բառիս գոյականը՝ գոռոյ ձևով (Մարթին)։

(Շարունակելի)

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅՔ Ի ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

(Շար. տես 1921 թվ. էջ 144)

Գալով առ Երկրորդ Դարն, տեսանեմք, դարձեալ ըստ վկայաբանութեան Եւսե-բիոսի, թէ Պոնտոս Աղեքսանդրացի իմաս-տասէրն, Աղեքսանդրիոյ Եպիսկոպոս Դե-մետրիայ Խրախուսանօք, այցելեց հա-րաւային Հնդկաստան 189 թուականին՝ ուր հանդիպեց Քրիստոնէից և սոցանէ ստանալով օրինակ մի Աւետարանի, ըստ

Մատթէոսի, Եբրայեցիքն լեզուաւ, տա-րաւ զայն Աղեքսանդրիա որոյ գոյութիւնն Հերոնիմոս ևս վկայէ, յիւրում ժամանակի (չորրորդ դարում) և նաև չէ թողմայ Առաքելութիւնն ի Հնդկաստան համայնա-պէս ընդունման էր։ Նիկիոյ Սուրբ Ժո-ղովոյն (325. Յ. Ք.) բողոքաբանութեանց մէջ յիշատակուած է թէ Յովհաննէս, Ա-